

TA'LIM TIZIMIDA LIDERLIK: NAZARIY ASOSLAR VA YOSHLAR LIDERLIGINI SHAKLLANTIRISH OMILLARI**G'aniyev Farrux G'aybullayevich**

Buxoro Innovatsiyalar Universiteti

Pedagogika nazariyasi va tarixi (faoliyat turi bo'yicha) mutaxassisligi magistri

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy jamiyatda liderlik tushunchasining nazariy asoslari, uning ta'lim tizimidagi roli va yoshlar liderligini shakllantirish omillari ko'rib chiqiladi. Avvalo, liderlikning tarixiy rivojlanishi (siyosiy-harbiy sohalardan to pedagogik jarayongacha) bayon etilib, "Buyuk insonlar nazariyasi", "transformatsion" va "transaksion" liderlik singari yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, menedjerlik va liderlik farqlari, yoshlar liderligini erta bosqichda shakllantirish, motivatsiya, emosional intellekt va pedagogik strategiyalar ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Liderlik, yetakchilik, yoshlar liderligi, ta'lim tizimi, menedjerlik, transformatsion liderlik, emosional intellekt, motivatsiya, pedagogik strategiyalar, "Buyuk insonlar nazariyasi".

Zamonaviy jamiyatda liderlik faoliyati siyosat, biznes, ta'lim, notijorat sektor kabi turli sohalarda tobora dolzarb ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Ilmiy tadqiqotlar liderlik fenomenini psixologiya, pedagogika va sotsiologiya kabi fanlar doirasida har tomonlama o'rganib, uning turli nazariy konsepsiyalarini taklif etgan (Johansson, 2018; Maxwell, 2008). Ta'lim tizimida liderlikni rivojlantirish, ertangi kundagi muvaffaqiyat, innovatsion faoliyat, jamoani birlashtirish kabi ko'nikmalarga bevosita taalluqli ekanligi tufayli alohida o'rin tutadi (Goleman, 1998).

Liderlik atamasi dastlab siyosiy va harbiy sohalarda qo'llanilgan, keyinchalik korporativ va pedagogik jarayonlar bilan bog'liq holda rivojlangan (Mucchielli, 2013). XX asr boshlarida "Buyuk insonlar nazariyasi" (Great Man Theory) liderlikni tug'ma iste'dod bilan izohlasa, XX asrning ikkinchi yarmida transformatsion va transaksion liderlik yondashuvlari maydonga keldi (Burns, 1978). Hozirgi bosqichda liderlik kommunikatsiya, emosional intellekt, ijodkorlik va motivatsiya singari kompetensiyalar bilan boyimoqda (Legrand, 2015; Öztürk, 2021).

Yoshlar liderligi (14-20 yosh oralig'ida) psixologik xususiyatlar, tengdoshlar bilan muloqot, ta'lim muassasasidagi maxsus strategiyalar orqali shakllanadi (Aydın, 2020). Shaxsiy motivatsiya, hissiy barqarorlik, mas'uliyat kabi fazilatlarini rivojlantirishda o'qituvchilarning qo'llab-quvvatlashi, mentorlik va "usta-shogird" an'analari ahamiyati katta (Zinchenko, 2017; Yusupov, 2019).

Zamonaviy jamiyatda liderlik tushunchasi turli sohalarda — siyosat, biznes, ta'lim, notijorat sektorlarda — tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ilmiy tadqiqotlarda liderlik keng doirada o'rganilib, psixologik, pedagogik va sotsiologik konsepsiyalarga asoslangan holda izohlanadi. Ta'lim tizimida liderlik ko'nikmalarini shakllantirish masalasi ayniqsa dolzarb, chunki ertangi kun jamiyatida muvaffaqiyatga erishish, innovatsion g'oyalarni ilgari surish, jamoaga tayanch bo'la bilish qobiliyatlari bevosita liderlik bilan bog'liqdir. Shu bois yoshlarning yetakchilik salohiyatini rivojlantirish ko'p davlatlarda davlat siyosati va pedagogik strategiyalarning ustuvor yo'nalishiga aylanib bormoqda (Johansson, 2018; Maxwell, 2008).

Liderlik (yoki yetakchilik) tushunchasining tadqiqi insoniyat tarixining juda erta davrlariga borib taqaladi. Dastlab liderlik siyosat va harbiy sohalarda, hukmdorlar va sarkardalar faoliyatini izohlash jarayonida o'rganilgan. Biroq XX asr boshlaridan boshlab, liderlik fenomeni korporativ boshqaruv, jamoa psixologiyasi va pedagogik jarayonlar bilan bog'liq holda ham tadqiq etila boshladi (Goleman, 1998).

– Ilmiy yondashuvlarning dastlabki bosqichlari (1900–1930 yillar). Ushbu davrda liderlikni biroz tor, ko'proq "tug'ma iste'dod" doirasida ko'rishgan. "Buyuk insonlar nazariyasi" (Great

Man Theory) nomi bilan tanilgan konsepsiya shaxsning o'ziga xos tabiiy fazilatlari tufayli yetakchi bo'lishini ta'kidlagan (Mucchielli, 2013).

– XIX asr oxiri – XX asr o'rtalarida psixologiyada “xulq-atvor” (behavioral) yondashuvi paydo bo'ldi. Jamoani boshqarishda shaxsiy xususiyatlardan tashqari, atrof-muhit, vaziyat ham muhim, degan fikr ilgari surildi (Журавлёв, 2012).

– XX asrning ikkinchi yarmida G'arbda liderlikni transformatsion va transaksion liderlikka ajratish ko'p uchradi (Burns, 1978). Transformatsion liderlik jamoa a'zolarini ilhomlantirish, birgalikda yanada yuqori marralarga intilishga undash bilan bog'liq bo'lsa, transaksion liderlik esa “mukofot va jazoga asoslangan shartnoma” shaklini nazarda tutadi (Maxwell, 2008). Zamonaviy bosqich (XXI asr)da liderlik tushunchasi yanada kengayib, kommunikatsion qobiliyatlar, emotional intellekt, ijtimoiy adolat, ijodkorlik, innovatsion qarorlar qabul qilish kabi kompetensiyalar bilan boyitildi (Johansson, 2018; Legrand, 2015).

O'zbekiston va boshqa Markaziy Osiyo davlatlarida ham liderlik konsepsiyasiga qiziqish kuchaydi. Xususan, yoshlar siyosati doirasida yetakchilik sifatleri rivoji masalalari davlat dasturlari, ilmiy konferensiyalar mavzusi bo'lib bormoqda. Mahalliy tadqiqotlarda liderlikning sharqona qadriyatlar bilan uyg'unlashuvi, ijtimoiy mas'uliyat va milliy an'analarga tayangan holda yetakchilikni rivojlantirish masalalari o'rganilmoqda (Yusupov, 2019).

Ko'pincha “lider” va “boshqaruvchi” (yoki “menedjer”) atamalari bir-biriga tenglashtirib yuboriladi. Biroq ingliz tadqiqotchisi John Maxwell (2008) ularning farqiga alohida e'tibor qaratadi: “Har bir lider boshqaruvchilik qobiliyatiga ega bo'lishi mumkin, ammo har bir boshqaruvchi lider emas”. Ya'ni boshqaruvchi asosan reja tuzish, resurslarni taqsimlash, nazorat qilish kabi funksiyalarni bajaradi. Lider esa odamlarni ilhomlantiradi, kelajak tasavvurini yaratadi, o'z orqasidan ergashtira oladi. Shunday qilib:

– Boshqaruv — barqarorlikka erishish, tizimli rejalashtirish, resurslarni oqilona ishlatish, kuzatuv va hisobot.

– Liderlik — yangilik kiritish, jamoaga ruh berish, strategik istiqbolni yaratish, o'zgarishlarga tashabbus ko'rsatish.

Bundan tashqari, rus olimi Зинченко (2017) yetakchilikni shaxsning psixologik xususiyatlari bilan bog'laydi, unda motivatsiya, samimiy muloqot, nazariy qarashlarni hayotga tatbiq etish mahorati alohida ahamiyat kasb etadi. Germaniya tadqiqotchilari (Schneider & Mustermann, 2019) ham lider va menedjer farqlanishiga urg'u berar ekan, liderning asosiy vazifasini “o'zgarishlarni boshqarish, jamoaga ma'no berish, hamkorlik madaniyatini yaratish” deya ta'riflaydi.

Shunday qilib, ta'lim tizimida liderlikni rivojlantirish deganda, nafaqat boshqaruv mahoratini egallash, balki ijodiy va innovatsion tafakkur bilan odamlarni ilhomlantira olish, ijtimoiy mas'uliyat, muloqot san'ati kabi fazilatlar shakllanishi nazarda tutiladi.

Yoshlar liderligi — o'smirlik va ilk yoshlik davrida shakllanadigan yetakchilik fazilatlari majmui bo'lib, talaba yoki o'quvchilarning ijtimoiy faolligi, jamoada muayyan mavqega ega bo'lishi, boshlab berish va qaror qabul qilish salohiyatini anglatadi. Psixologik nuqtayi nazardan, bu jarayon yoshning shaxsiy rivojlanishi, oila va ijtimoiy muhit omillari, shuningdek, ta'lim jarayonidagi maxsus pedagogik strategiyalarga bog'liq (Aydin, 2020).

– O'smirlik davri (14–16 yosh) - bu bosqichda yoshlar o'z identifikatsiyasini izlashadi, o'rtoqlar orasida “o'z o'rnini topish”ga harakat qilishadi. Shaxsiy rahbarlik (liderlik) fazilatlari paydo bo'lishida tengdoshlar ta'siri (peer influence) kuchli bo'ladi (Mucchielli, 2013). Ba'zi yoshlar faoliyati (sport, san'at, fan) orqali tengdoshlar orasida yetakchiga aylanadi. Pedagog vazifasi ularning potensialini avval payqash, keyin qo'llab-quvvatlashdir (Öztürk, 2021).

– Katta yoshlar bosqichi (17–20 yosh) - Ta'lim muassasalari (kollej, texnikum, OTM) doirasida yoshlarning talabalar kengashi, klublar, ilmiy jamiyatlar yoki ijtimoiy loyihalarda yetakchilik qilishi mumkin. Bunda mas'uliyat, maqsadga yo'naltirilganlik, kommunikatsion ko'nikmalar kuchaya boradi (LeGrand, 2015). Bu davrda o'z-o'zini anglashi mukammal emas, hissiy portlashlar bo'lishi mumkin. Shuning uchun liderlik ko'nikmalarini targ'ib qilishda

psixologik qo'llab-quvvatlash va mentorlik amaliyotlari muhim (Zinchenko, 2017). Emotional intellekt elementlari ham bu yerda alohida o'rin tutadi (Goleman, 1998).

Yoshlar liderligi rivojida oila tarbiyasi, maktab jamoasi, "usta-shogird" tizimi (mentoring) ham katta rol o'ynaydi. Agar tarbiyachilar yoshlarning iroda kuchi, qobiliyatlarini qo'llab-quvvatlasa, ulardagi liderlik potentsiali ertaroq namoyon bo'lishi mumkin (Magnusson, 2019). Biroq majburiy ravishda "lidersan" deya ta'kidlash yoki tazyiq qilish salbiy natija berishi, yoshni rasmiy rolda bo'lishga majbur etishi, shu bilan qiziqishni susaytirishi mumkin.

Liderlik tushunchasi tarixiy jihatdan siyosiy-harbiy sohalaridan pedagogik jarayonlarga qadar keng doirada rivojlangan bo'lsa-da, hozirgi davrda u yanada kompleks, ijtimoiy-psixologik va innovatsion mazmunga ega. Ta'lim tizimida liderlikni rivojlantirish, xususan, yoshlarning yetakchilik potensialini erta bosqichda aniqlash, ularni ilhomlantirish va amaliy tajribaga yo'naltirish orqali katta samaraga erishish mumkin. Bu jarayon kodlangan qoida va metodlardan ko'ra, ijodiy, emosional-intellektual hamda ijtimoiy mas'uliyatni qamrab olgan tizimli yondashuvni talab etadi.

Menedjerlikdan farqli o'laroq, liderlik insonlarni ortidan ergashtirish, kelajak tasavvurini yaratish, innovatsion takliflar kiritish va o'sish imkoniyatini taqdim etish bilan bog'liq. Yoshlar liderligi tarbiyasida esa ota-ona, o'qituvchi, psixolog, mentorlarning qo'llab-quvvatlashi, tengdoshlar bilan hamkorlik, shuningdek, faol ijtimoiy loyihalarga jalb qilish muhim o'rin tutadi. Natijada ta'lim jarayonida faqat faktik bilim emas, balki jamiyatda ijobiy o'zgarishlarni amalga oshira oladigan lider shaxslar tarbiyalashga erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Aydın, A. (2020). "Genç liderlerin psikolojik özellikleri üzerine bir inceleme." *Journal of Adolescent Psychology*, 7(3), 45-59.
2. Burns, J.M. (1978). *Leadership*. New York: Harper & Row.
3. Goleman, D. (1998). *Working with Emotional Intelligence*. Bantam Books.
4. Johansson, P. (2018). "Digitalisering av utbildning i nordiska länder: fallstudie om interaktiva metoder." *Scandinavian Educational Review*, 12(4), 56-70.
5. Legrand, R. (2015). "Innovation and Leadership in Modern Schools." *European Educational Studies*, 4(1), 22-38.
6. Maxwell, J. (2008). *Developing the Leader Within You*. Thomas Nelson.
7. Mucchielli, A. (2013). *Les méthodes qualitatives en sciences humaines et sociales*. Armand Colin.
8. Öztürk, M. (2021). "Yaratıcı düşünce ve dijital araçların entegrasyonu: Öğretmen adayları perspektifi." *Turkish Journal of Educational Technology*, 33(2), 25-39.
9. Yusupov, B. (2019). *Sharqona qadriyatlar va liderlik: Yoshlar ta'limida zamonaviy yondashuvlar*. Toshkent: Fan.
10. Zinchenko, V. (2017). "Psychological aspects of youth leadership development." *Psychology and Education*, 2(5), 118-124.
11. Ergasheva, A. F. (2023). *The Definition of Extreme Tourism in the World Tourism*.
12. Farmonovna, E. A. (2024). *HUNARMANDCHILIK MAHSULOTLARI BOZORIGA XIZMAT KO'RSATISHNING XORIJ TAJRIBASI*. Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика), (8), 753-767.
13. Ergasheva, A. (2024). *XIZMAT KO'RSATISHNI RIVOJLANTIRISHNING TASHKILIY-HUQUQIY ASOSLARI*. University Research Base, 294-299.
14. Ergasheva, A. (2020). *Кичик бизнесда инновацион фаолият ва уни ривожлантириш масалалари*. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz), 1(1).
15. Эргашева, А. (2021). *GLOBALASHUVNING HUNARMANDCHILIK ISTIQBOLIGA TA'SIRI*. Центр научных публикаций (buxdu.uz), 8(8).